

ปัสัณฐานและคติการสร้างของ พระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

สุชาติ อิมสำราญ*

อภิชาติ พลประเสริฐ**

บทคัดย่อ

พระพุทธรูปนอกจากจะเป็นวัตถุแทนองค์พระพุทธรเจ้าแล้ว ยังเป็นเครื่องมือศึกษาถึงยุคสมัยทางศิลปะของอาณาจักรต่าง ๆ บทความนี้จึงนำเสนอให้เห็นถึงความสัมพันธ์ ความเป็นอิทธิพลแก่กัน และการสืบทอดทางรูปสัณฐานและคติการสร้างของพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ของประเทศอินเดีย ประเทศพม่า ประเทศกัมพูชา และประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่า 1) ศิลปะอินเดียแบบปาละถือเป็นต้นแบบพระพุทธรูปทรงเครื่อง ที่มีอิทธิพลอย่างมากกับศิลปะพุกาม (พม่า) และศิลปะบายัน (กัมพูชา) ทั้งสามศิลปะนี้ส่งผลต่อศิลปะหริภุญชัย ศิลปะศรีวิชัย ศิลปะล้านนา และศิลปะลพบุรีในประเทศไทย สาเหตุจากความเชื่อร่วมกัน การค้าขาย การเผยแพร่ศาสนา หรือแม้แต่สงครามก็ส่งผลให้การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องแพร่หลายไปในหลากหลายพื้นที่ ทั้งนี้

* นิสิตปริญญาโทบริหารศิลป์ สาขาวิชาศิลปศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

E-mail: suchart_imsamraan@hotmail.com

** อาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย

วันที่รับบทความ 21 มีนาคม 2565 วันที่แก้ไขบทความ 20 มิถุนายน 2565

วันที่ตอบรับบทความ 7 ตุลาคม 2565

รูปสัณฐานของพระพุทธรูปทรงเครื่องที่แตกต่างกันเกิดจากการตีความ การผสมผสานศิลปะดั้งเดิมของตนเองเข้าไปกับลักษณะที่รับมา และการนำมาปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับบริบทศิลปะของสังคมนั้น 2) คติการสร้างของพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะแบบปาละ (อินเดีย) ประกอบด้วย คติเรื่องพระพุทธเจ้าทรงอยู่ในสภาวะสูงสุดเหนือสรรพสิ่งและคติเรื่องตรีกาย คติพระพุทธเจ้าทรงเป็นจักรวาทิน และคติเรื่องพระอาทิตย์ คติแบบพุกาม (พม่า) ประกอบด้วยคติพระพุทธเจ้าทรงเป็นจักรวาทิน คติเรื่องพระชมพูบดี และคติเรื่องพระศรีอาริยมตไตรย ส่วนศิลปะแบบขอม (กัมพูชา) จะมีคติเรื่องพระพุทธเจ้าทรงอยู่ในสภาวะสูงสุดเหนือสรรพสิ่งและคติเรื่องตรีกาย คติพระพุทธเจ้าทรงเป็นจักรวาทินหรือเทวราชา คติเรื่องพระอาทิตย์ คติเรื่อง “พระรัตนตรัยมหายาน” และคติพระโภษะชัยคุรุไวฑูรยประภา

คำสำคัญ: พระพุทธรูป พระพุทธรูปทรงเครื่อง ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

Appearance and Method of Crowned and Bejeweled Buddha Images Before the 19th Century

Suchart Imsamraan*

Apichart Pholprasert**

Abstract

The Buddha image is not only a representation of the Lord Buddha, but also a tool for studying artistic eras of different empires. This research article seeks to investigate the relationship and influence among, as well as the physical evolution and religious ideas of, crowned and bejeweled Buddha images before the 19th century in India, Burma, Cambodia, and Thailand.

The research found that 1) Indian art in the Pala style is regarded as the model for Crowned and Bejeweled Buddha Images, and has had significant impact on Bagan art (Burma) and Bayon art (Cambodia). Together, these three styles have influenced the arts of Hariphunchai, Srivichai, Lanna, and Lopburi in Thailand. Common beliefs, commerce, religious propagation, and even war helped to spread the popularity of the Crowned and Bejeweled Buddha Images

* Master's Degree Student, Art Education, Faculty of Education, Chulalongkorn University, E-mail: suchart_imsamraan@hotmail.com

** Assistant Professor, Art Education, Faculty of Education, Chulalongkorn University

Received March 21, 2022, Revised June 20, 2022,

Accepted October 7, 2022

in many areas. The differences in the appearance of the Buddha images depend on varying interpretations, on different combinations between the received art style and the original one, and on the adaptation of the received style to suit the artistic context of that society. 2) The Crowned and Bejeweled Buddha Images in Pala style (India) reflect the beliefs in the Buddha as the supreme being above all, in the Trikāya, in the Buddha as the King of kings and as the Ādi-Buddha. Those in Bagan art style (Burma) reflect the beliefs in the Buddha as the King of kings, in the Jambupati-sutra, and in the Maitreya Buddha. The ones in Khmer art style (Cambodia) reflect the beliefs in the Buddha as the supreme being above all, in the Trikāya, in the Buddha as the King of kings and as the Adi-Buddha, in the Ratanatriya, and in Phra Bhaisajyaguru Vaitoonprapha (Medicine Buddha).

Keywords: Buddha Image, Crowned and Bejeweled Buddha Image, Before the 19th Century

1. บทนำ

การศึกษางานศิลปะนอกจากจะศึกษาด้านสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับชิ้นงานที่สะท้อนถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชน สภาพสังคม และวัฒนธรรมแล้ว การศึกษาวิเคราะห์ตัวชิ้นงาน ทำให้ทราบถึงรายละเอียดต่าง ๆ ได้แก่ ความมุ่งหมาย แหล่งกำเนิด วัสดุ เครื่องมือ กระบวนการสร้าง ลักษณะทางกายภาพ และคติความเชื่อที่แฝงอยู่ (นวลลออ ทินานนท์, 2543, หน้า 74-75) โดยงานศิลปะในทางพระพุทธศาสนานั้น หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วมีการสร้างรูปแทนองค์พระพุทธเจ้าขึ้นเป็นวัตถุแทนพระองค์ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นอุบายในการระลึกถึงพระพุทธคุณ พระพุทธรูปจึงหมายถึงรูปเปรียบหรือรูปแทนองค์พระพุทธเจ้า เรียกย่อมาจากพุทธปฏิมาหรือพุทธปฏิมากร เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ แบบท่าทางของพระพุทธรูปจึงมีลักษณะเป็นปางต่าง ๆ ตามพุทธประวัติ (นงเยาว์ ชาญณรงค์, 2553, หน้า 302) อันเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจในการประพฤติปฏิบัติธรรม ในอดีตปรากฏหลักฐานการสร้างพระพุทธรูปตามอาณาจักรต่าง ๆ เพื่อแสดงถึงการมีอยู่ของพุทธศาสนาตามรูปแบบศิลปกรรมที่เกิดขึ้นตามยุคสมัยนั้น ๆ (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2558, หน้า 3; ส.พลายน้อย, 2545, หน้า 33) แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปนอกจากจะเป็นเครื่องมือในการสร้างศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชน สร้างแรงจูงใจในการประกอบกุศล เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจของพุทธศาสนิกชน และสะท้อนประวัติและความเป็นมาของพระพุทธศาสนาแล้ว สิ่งที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของพระพุทธรูป คือ การเป็นสื่อที่สะท้อนศิลปะและวัฒนธรรมของประชาชนในชาติ (กระทรวงวัฒนธรรม, 2554) และในทางโบราณคดีพระพุทธรูปเป็นสิ่งบ่งบอกถึงยุคสมัยทางศิลปะได้ บางยุคพระพุทธรูปจะมีหน้าตาอวบอ้อมเนื่องจากคนยุคนั้นบ้านเรือนสงบสุข บางยุคหน้าตาดุตันเพราะอยู่ในยุคแผ่กระจายอำนาจ หรือบางยุคพระพุทธรูปหน้าตาผอมเรียวยากจากบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม (สิริรัศมี สิงห์สนธิ, 2563, หน้า 89) โดยเฉพาะในพระพุทธรูปทรงเครื่องที่รูปสัณฐานจะแตกต่างกันไปตามคติการสร้าง ความเชื่อ และอิทธิพลทางศิลปะซึ่งพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้นส่วนใหญ่สันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลจากพระพุทธรูป

ทรงเครื่องในสมัยปลายตอนปลายของอินเดีย ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 (เชษฐ ติงส์ญชลี, 2558) ผู้เขียนจึงต้องการนำเสนอการวิเคราะห์รูปลักษณ์และคติ การสร้าง เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ ความเป็นอิทธิพลแก่กัน และการสืบทอด ทางศิลปวัฒนธรรมของพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 โดยใช้ ลักษณะเครื่องทรงของปาละเปรียบเทียบกับเครื่องทรงของศิลปะอื่น ๆ ทำให้เห็น ถึงความสัมพันธ์กันทั้งในด้านของรูปลักษณ์และคติการสร้างมากยิ่งขึ้น

2. การสวมใส่เครื่องประดับของนักบวชและประติมากรรมพระพุทธรูป

ในอดีตสันนิษฐานว่า ผู้คนต่างไฝ่หมยวเนื่องจากการตัดผมถือเป็นเรื่อง ยากลำบาก หากไม่ผูก มัดเกล้าให้เป็นระเบียบเรียบร้อยก็จะรกรุงรัง ทว่าการเก็บ ผมขึ้นไปแบบปกติจะดูไม่สวย ไม่โดดเด่นกว่าคนอื่น ๆ จึงคิดค้นหาสิ่งของมา ประดับตกแต่งศีรษะและร่างกาย เครื่องประดับจึงแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ศิราภรณ์ (เครื่องประดับศีรษะ) และถนิมพิมพาภรณ์ (เครื่องประดับกาย) เครื่องประดับเหล่านี้ นอกจากใช้ประดับเพื่อความสวยงามแล้ว ยังเป็นการบ่งบอกถึงบุคลิกของผู้สวมใส่ รวมไปถึงจนถึงสถานภาพทางสังคม ฐานะ และความเชื่อในศาสนาอีกด้วย

ภาพที่ 1 ศิราภรณ์เทวดา ศิราภรณ์อสูร กิริฎมงกุฎ ชฎามงกุฎ ตามลำดับ
ที่มา: <http://www.thapra.lib.su.ac.th/>

สรศักดิ์ จันทรวัฒนกุล (2551, หน้า 103-104) กล่าวไว้ในหนังสือ ประวัติศาสตร์และศิลปะแห่งอาณาจักรขอมโบราณ ความว่า

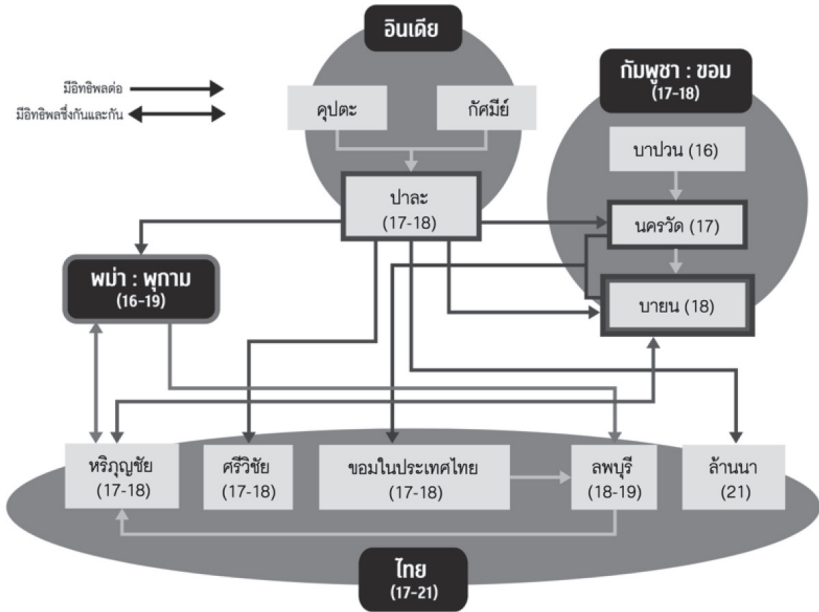
เครื่องประดับเศียรที่สำคัญในศิลปะขอม ได้แก่

- 1) ศิราภรณ์ เครื่องประดับเศียรของประติมากรรมรูปบุคคล โดยเศียรของเทวดาในศิลปะขอมมักทำเป็นแบบศิราภรณ์ทรงมงกุฏ ส่วนเครื่องประดับเศียรของอสูรมักทำเป็นรูปลายใบไม้หรือศิราภรณ์ทรงใบไม้
- 2) กิริฎมงกุฏ หมวกทรงกระบอก เป็นเครื่องประดับเศียรของเทพเจ้าฮินดูที่อยู่ในวาระกษัตริย์ เช่น พระวิษณุ พระอินทร์ และ
- 3) ขฎามงกุฏ เป็นชื่อเรียกทรงผมของนักบวชและเทพเจ้าในวาระพราหมณ์ เช่น พระศิวะ พระพรหม มีลักษณะเกล้าขึ้นเป็นทรงสูงคล้ายชฎา

การสวมใส่เครื่องประดับของนักบวชและประติมากรรมพระพุทธรูปโดยปกติถือเป็นเรื่องที่น่าแปลก แต่ด้วยพระพุทธศาสนาถือกำเนิดขึ้นตามแนวคิดหรือนิกายที่แตกต่างกันไปตามความเชื่อของกลุ่มคน ดังนั้นรูปเคารพทางพุทธศาสนาจึงอาจเปลี่ยนแปลงไปตามคัมภีร์ของแต่ละนิกาย (ราม วัชรประดิษฐ์, 2559) การที่พระพุทธรูปทรงสวมเครื่องทรงนั้น เนื่องมาจากหลากหลายคติ เช่น การร่วร่างกษัตริย์ให้เป็นเทวราชา การนับถือพระพุทธเจ้าว่าอยู่ในวาระกษัตริย์ พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสที่มีลักษณะเป็นมหาบุรุษซึ่งถ้าเป็นจักรพรรดิจะอยู่เหนือจักรพรรดิทั้งปวง พระพุทธเจ้าทรงอยู่เหนือสรรพสิ่ง พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ หรือแม้แต่เกิดจากประเพณีถวายสิ่งของมีค่าเพื่อเป็นพุทธบูชา (จตุพร วรวัชรพงศ์, 2549, หน้า 8) เป็นต้น

3. วิเคราะห์รูปสัณฐานและคติการสร้างของพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 2 แผนผังอิทธิพลของศิลปะรูปแบบต่าง ๆ กับพระพุทธรูปทรงเครื่อง
ที่มา: ผู้วิจัย

เครื่องทรง		ศิลปะแบบ	สรุปทรวดในศิลปะแบบต่าง ๆ								
			ปาละ (17-18)	พุกาม (16-19)	นครวัด (17)	บายน (18)	ทริภูมัย (17-18)	ศรีวิชัย (17-18)	ลพบุรี (18-19)	ล้านนา (21)	
เทริด	ตาบ	5	✓	✓				✓		✓	
		มากกว่า 5				✓	✓				
	ระแนบตาบ	3หน้า+2หลัง	✓	✓					✓		
		ใหญ่ไปเล็ก				✓	✓				✓
		เอียงเข้ากลาง				✓					
		เรียงด้านหน้าทั้งหมด									✓
	กระบังหน้า	ซ้อนเทริดตาบสามเหลี่ยม		✓					✓		
		ซ้อนเทริดดอกกลม 3 ดอก				✓					
		กระบังหน้ากระจั๋งถี่ๆ			✓						
	ตกแต่งภายในตาบ	เม็ดพลอย ดอกไม้ ก้านดอก	✓	✓							
		สามเหลี่ยม				✓					
		ประจำยาม				✓					
มีสันตรงกลาง					✓						
โบตัน										✓	
รัดเกล้ารูปกรวย				✓							
ประดับเพชรกรรณ	เม็ดพระศก 1 แถว	✓	✓						✓	✓	
	กุ่มทล	ดอกไม้งอน	✓		✓		✓	✓			
		แหลม			✓						
	ปลายกระเจียด	แตกเขี้ยวตะขาบ	✓	✓							
		ดอกไม้งอน					✓				
		ไม่มี								✓	
สล้อย	รูปแบบ	ตัดดอกไม้กลม	✓	✓							
		ไข่มุก+เพชรพลอย	✓	✓							
		ลู่เล็กๆ(ขอม)				✓					
		มีลักษณะเป็นพื้นเมือง					✓				
การสวม	สวมทับจีวร	✓	✓		✓	✓					
	จีวรทับสร้อย									✓	
		พาหุรัด				✓				✓	

ภาพที่ 3 วิเคราะห์รูปสัณฐานของพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ 19
ที่มา: ผู้วิจัย

แผนผังอิทธิพลของศิลปะรูปแบบต่าง ๆ กับพระพุทธรูปทรงเครื่อง (ภาพที่ 1) และตารางการวิเคราะห์รูปสัณฐานของพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (ภาพที่ 2) สามารถสรุปได้ถึงรูปสัณฐานและคติการสร้างของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ดังนี้

ประเทศอินเดีย สืบมาจากสมัยราชวงศ์คุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-13) เป็นสมัยที่อารยธรรมอินเดียเจริญถึงขีดสุดในทุกด้าน (เชษฐ ติงส์ญชลี, 2558, หน้า 154) ต่อมาในศิลปะกัศมีร์ (พุทธศตวรรษที่ 13-15) ซึ่งเป็นศิลปะอินเดียสกุลแรกที่ปรากฏการทรงมงกุฎให้กับพระพุทธรูป ทั้งสองมียุทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยปาละตอนปลายราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของศิลปะปาละตอนปลาย เนื่องจากไม่พบการทรงเครื่องของพระพุทธรูปมาก่อนในศิลปะปาละตอนต้นและตอนกลาง พระพุทธรูปทรงเครื่องแบบปาละนี้เป็นต้นแบบที่มีอิทธิพลต่อพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะแบบอื่นเป็นอย่างมาก ในบทความนี้ส่วนใหญ่จึงใช้ลักษณะเครื่องทรงของปาละเปรียบเทียบกับเครื่องทรงของศิลปะอื่น ๆ

ภาพที่ 4 พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะปาละ

ที่มา: (ซ้าย) เชษฐ ติงส์ญชลี และ (ขวา) <http://www.thapra.lib.su.ac.th/>

ศิลปะแบบपालะ พระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยपालะตอนปลายมักทรงเครื่องประดับ 3 ตำแหน่งเท่านั้น คือ 1) มงกุฎทรงเทริดชนก ประกอบด้วยตาบรูปแผ่นสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ 5 ตาบ เป็นตาบด้านหน้า 3 ตาบ และตาบแทรก 2 ตาบแทรกอยู่ทางด้านหลัง ตาบกลางเป็นลายเม็ดพลอย รูปดอกไม้อื่น 4 กลีบ ตาบหลังเป็นลายก้านต่อดอก มงกุฎทรงเทริดชนกไม่ได้ครอบพระเกศาทั้งหมด แต่มักปรากฏขมวดพระเกศาอยู่ด้านบนของพระนลาฏ (หน้าผาก) จำนวนหนึ่งแถว 2) เครื่องประดับพระกรรณ ได้แก่ ดอกไม้ทัด ผ้ากรรเจียกและตุ้มหู มักทัดดอกไม้กลมและทรงกุนฑล โดยรูปแบบกุนฑลนั้นมีความหลากหลาย ที่พบมากคือ “รูปดอกไม้งอน” มีปลายผ้ากรรเจียกตกลงมาปรกพระอังสาแตกเป็นซี่ยวตะขาบ และ 3) สร้อยพระศอ สวมทับอยู่บนจีวร ประกอบด้วยสร้อยคอ 2 เส้นเสมอ คือ สร้อยไข่มุกและสร้อยเพชรพลอยที่มีตั้งแหลมอยู่ตรงกลาง

ในรายงานวิจัยของ จตุพร วรวิชรพงศ์ (2549, หน้า 10-14) ได้กล่าวถึงคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยपालะตอนปลาย 3 คติ ดังนี้

1) แนวความคิดเรื่องพระพุทธเจ้าทรงอยู่ในสภาวะสูงสุดเหนือสรรพสิ่ง กล่าวคือ พระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนเรื่องการเข้าถึงความเป็นปัจเจกพุทธแก่พระสาวก เทวดา มาร พรหม พระโภทิสัตว์ หรือมหาสัตว์ต่าง ๆ แนวความคิดนี้เป็นต้นกำเนิดที่มาของปรัชญาและความเชื่อเรื่อง “ตรีกาย” ซึ่งประกอบด้วย ธรรมกาย เป็นสาระหรือภาวะอันสำคัญของบรรดาพระพุทธเจ้า จะปรากฏให้เห็นเป็น “พระอาทิพุทธ” สัมโภคกายหรือกายแห่งความบันเทิง นั่นคือพระพุทธเจ้าจะปรากฏให้เห็นเป็น “พระธยานิพุทธ” นิรมานกายหรือกายอันเนรมิตขึ้น คือ “ร่างมนุษย์” พระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ปรากฏลักษณะที่แท้จริงของพระองค์ให้เห็น

2) แนวความคิดเรื่องพระพุทธเจ้าทรงเป็นจักรวาทีน หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงเป็นจักรพรรดิแห่งจักรวาล

3) แนวความคิดเรื่องพระอาทิตย์ พุทธเจ้าที่พบในคติความเชื่อของพุทธศาสนามหายานบางกลุ่ม โดยเชื่อว่าอาทิตย์เป็นพระพุทธรูปองค์แรกกำเนิดขึ้นพร้อมกับโลก อยู่ในโลกช่วงนิรันดร์ เป็นพระผู้สร้างสรรพสิ่งในโลกและเป็นแหล่งกำเนิดของพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย พระอาทิตย์จะแสดงเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องซึ่งมีเครื่องทรงอย่างพระโพธิสัตว์ หรือเครื่องอาภรณ์อย่างกษัตริย์

ภาพที่ 5 พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะพุกาม
ที่มา: เชษฐ ติงส์ญชลี

ศิลปะแบบพุกาม ประเทศพม่า (พุทธศตวรรษที่ 16-19) คาดว่าได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียแบบปาละ เนื่องจากช่วงนี้เจริญรุ่งเรืองทั้งทางด้านศิลปะและวัฒนธรรมของพุกาม ทำให้อิทธิพลพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบพุกามส่งมาถึงทางภาคเหนือและภาคกลางของประเทศไทยด้วย รูปแบบการทรงเครื่องของพระพุทธรูปศิลปะแบบพุกาม ที่ใกล้เคียงกับศิลปะปาละตอนปลายมากที่สุดคือ เทร็ดตาบสามเหลี่ยมมีจำนวน 5 แผ่น และมีระบบ “3 แผ่นหน้า 2 แผ่นหลัง” การตัดดอกไม้กลม การแกะกรเจียกเป็นรูปพัด และการปล่อยกรเจียกประกบพระอังสาปลายแตกเป็นเขี้ยวตะขาบ ส่วนที่การใช้ “กระบังหน้า 3 ตาบ” มาซ้อนทับเทริดทำให้ตาบสามเหลี่ยม 3 ตาบนบนกระบังหน้าซ้อนทับตาบสามเหลี่ยมของ

เทริด ปิดทับจนไม่ปรากฏแถวขมวดพระเกศา จึงเป็นลักษณะที่แตกต่างไปจาก ศิลปะปาละมากที่สุด นอกจากนี้การตกแต่งลวดลายภายในตาก็แตกต่างไปจาก ศิลปะปาละอีกด้วย โดยศิลปะพุกามมีการประดับด้วยลายกรอบสามเหลี่ยม ภายใน เป็นลายประจำยาม ซึ่งปาละนิยมประดับด้วยลายก้านต่อดอก ลายเม็ดพลอย รูปดอกไม้ 4 กลีบ

คติการสร้างในศิลปะพุกาม ได้แก่ 1) คติเรื่องพระชมพูบดี หมายถึง “พระพุทธรูปเจ้าทรงثمانพระมหาชมพู” ที่ปรากฏอยู่ในมหาชมพูบดีสูตรว่า พระมหาชมพู เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีบุญญาธิการและมีอุทยานาภามาก ไม่ยอมรับ นับถือพุทธศาสนา พระพุทธรูปเจ้าจึงเนรมิตพระองค์เป็นอย่างพระมหาจักรพรรดิ ทรงแสดงธรรมโปรดจนพระมหาชมพูลดทิฐิมานะ หันมายอมรับนับถือพระพุทธ ศาสนา 2) คติเรื่องจักรวาทิน 3) คติเรื่องพระศรีอาริยมตไตรย (พระอนาคตพุทธ) มีการสร้างงานศิลปกรรมพระศรีอาริยมตไตรยเป็นรูปบุคคล โดยพระองค์จะมี 2 หรือ 4 พระกร มักจะทรงเครื่องแบบกษัตริย์ แต่บางครั้งก็แสดงเป็นเหมือนนักบวช เปล้าผมเป็นชฎามงกุฏและหุ้มหนังกาง

ภาพที่ 6 พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะนครวัด

ที่มา: <http://saranukromthai.or.th/>

ศิลปะขอม (ประเทศกัมพูชา) ในสมัยบาปวนราวพุทธศตวรรษที่ 16 พระพุทธรูปทรง “กระบังหน้าและรัตเกล้ารูปกรวย” ซึ่งมงกุฏเป็นทรงเอกลักษณะขอมเอง ลักษณะนี้สืบทอดมาถึงศิลปะสมัยนครวัด พุทธศตวรรษที่ 17 (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2515, หน้า 54)

ศิลปะนครวัด ที่พบจำนวนมากที่สุด คือ พระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรก อารมณ์มักประกอบด้วยกระบังหน้าประดับไปด้วยแถบลายกระจังขนาดเล็กเท่ากัน เหลื่อมซ้อนกันจำนวนมาก รัตเกล้ารูปกรวยสูงสวมอยู่เหนือพระเกศาถักถูกนำมาใช้แทนอนุษณีษะของพระพุทธรเจ้า และทรงกมลแหลมแบบขอม

ภาพที่ 7 พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะขอม

ที่มา: (ซ้าย) เชษฐ ติงส์ญชลี และ (ขวา) <http://www.thapra.lib.su.ac.th/>

ศิลปะขอม (พุทธศตวรรษที่ 18) เป็นช่วงที่ขอมได้รับอิทธิพลปะลาผ่านทางพุกามและทริภุญชัยมาผสมกับแบบนครวัดที่ใช้อยู่ เครื่องทรงที่ใกล้เคียงกับศิลปะปะลา คือ “ตาบสามเหลี่ยม” ซึ่งใช้ประดับด้านบนของกระบังหน้าแทนที่ลายกระจังขนาดเล็กแบบนครวัด และการทรงเครื่องที่ทรงทับจีวร ประเด็นที่แตกต่างไปจากศิลปะปะลา ได้แก่ เทริดมีตาบสามเหลี่ยมจำนวนมากถึง 7 แผ่น เรียงถี่คล้ายการเรียงของลายกระจังที่อยู่ในกระบังหน้าสมัยนครวัด ตาบตรงกลางมีขนาดใหญ่ที่สุดและไล่ขนาดเล็กลงเมื่ออยู่ที่ขอบ บางครั้งพบการเอียงเข้าหาจุดศูนย์กลาง ลายข้างในตาบเป็นลายสามเหลี่ยมซ้อนกัน หรือมีลักษณะเรียบและ

มีสันตรงกลาง มีกระบังหน้าซ้อนเทริดทำให้ไม่ปรากฏเม็ดพระเกศาคล้ายพุทกาม แต่แทนที่จะเป็นลายตาบสามเหลี่ยม 3 ตาบประดับกระบังหน้า กลับปรากฏดอกไม้มงคลประดับ 3 จุด กุณฑลแยกจากเทริด ทรงสร้อยคอแบบนครวัดบายันที่มีอุษะขนาดเล็กประดับจำนวนมาก และที่สำคัญคือทรงพาหุรัดที่ต้นแขน แต่ศิลปะปลายไม้ประดับสิ่งใดเพิ่มเติมนอกเหนือจากเทริดกับสร้อยคอ ศิลปะบายันมีคติการสร้างคือ 1) คติเรื่อง “พระอาทิตย์พุทธ” และคติเรื่อง “ตรีกาย” 2) คติเรื่องการเปลี่ยนจากพุทธราชา (จักรวาทิน) มาเป็น “ลัทธิเทวราชา” มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับแนวความคิด “จักรวาทิน” โดยเนื้อหาของลัทธิเทวราชาคือกษัตริย์จะเทียบเท่าสมมติเทพ พระองค์เปรียบเป็นอวตารของพระอิศวรในขณะที่ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ 3) คติเรื่อง “พระรัตนตรัยมหายาน” ประติมากรรมหมู่ 3 องค์ ซึ่งประกอบด้วยพระพุทธรูปเจ้า พระอวโลกิเตศวร และพระวัชรปาณีหรือบางครั้งใช้นางปรัชญาปารมิตา 4) คติพระโภชัชยคุรุไวฑูรยประภา หมายถึง เทพเจ้าแห่งการรักษาโรค ซึ่งประกอบไปด้วยไพฑูรย์ที่ส่องแสง พระโภชัชยคุรุซึ่งเป็นพระพุทธรูปเจ้าแพทย์ในประเทศกัมพูชาช่วงพุทธศตวรรษที่ 18

ประเทศไทย พระพุทธรูปทรงเครื่องพบอยู่ในศิลปะหลายแบบ ได้แก่ ศิลปะหริภุญชัย ศิลปะศรีวิชัย ศิลปะลพบุรีและศิลปะล้านนา

ภาพที่ 8 พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะหริภุญชัย ที่วัดท่ากาน จ.เชียงใหม่
ที่มา: เชษฐ ติงส์ญลิต

ศิลปะหริภุญชัย (พุทธศตวรรษที่ 17-18) ดังที่นักวิชาการได้ตั้งประเด็นปัญหามาก่อนแล้วว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะหริภุญชัยอาจเกี่ยวข้องกับศิลปะพุกามหรือศิลปะขอมสมัยบายัน (เชษฐ ติงส์ญชลี, 2558, หน้า 178) ซึ่งพบพระพุทธรูปและเศียรดินเผาอยู่ 2 กลุ่มที่มีลักษณะแตกต่างกันอย่างชัดเจน กลุ่มแรกพระพุทธรูปทรงเครื่องที่วัดท่ากาน จ.เชียงใหม่ ทรงเทริดชนกเป็นตาบขนาดเล็กจำนวนมากกว่า 5 แผ่น มีสันตรงกลาง ไล่ขนาดจากใหญ่ไปเล็ก มีระบบตาบแทรก และไม่มีกรงช้อนที่กะบังหน้า ปลายกุดทลงอนตัววัดขึ้นที่พระอังสา ใกล้เคียงกับศิลปะขอมสมัยบายัน แต่ทว่าสร้อยคอมีลักษณะเป็นพื้นเมือง ส่วนกลุ่มที่สอง มีประติมากรรมที่สำคัญ คือ เศียรดินเผาในพิพิธภัณฑสถานเชียงใหม่และลำพูน มีการช้อนกระบังหน้าประดับตาบสามเหลี่ยมบนเทริดชนกที่มีแผ่นตาบจำนวน 5 แผ่น ใช้กรงช้อนแบบ “3 แผ่นหน้า 2 แผ่นหลัง” คล้ายกับศิลปะพุกาม ดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะ หริภุญชัย เกี่ยวข้องทั้งศิลปะบายันและศิลปะพุกาม

ภาพที่ 9 เศียรดินเผาศิลปะหริภุญชัย ในพิพิธภัณฑสถานเชียงใหม่และลำพูน
ที่มา: เชษฐ ติงส์ญชลี

ศิลปะศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ 17-18) หลักฐานทางด้านศิลปกรรมเท่าที่พบมีเพียงองค์เดียว คือ พระพุทธรูปทรงเครื่องสัมฤทธิ์ ขนาดสูง 10.8 เซนติเมตร ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสงขลา พระพุทธรูปแสดงปางมารวิชัย และประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ทรงมงกุฎเทริดและทรงกุนชุลยาวปลายงอนจรดพระอังสา ทรงกรองศอ จึงเข้าใจว่า เป็นของที่สร้างขึ้นโดยอิทธิพลของศิลปะปาละ โดยตรงมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 เห็นถึงการสร้างขึ้นโดยมีอิทธิพลและการคลี่คลายจากศิลปะปาละเป็นสำคัญมากกว่าจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะอื่นใด นอกจากนั้นประติมากรรมชิ้นนี้ทำจากสัมฤทธิ์ และมีขนาดเล็กอาจสามารถเคลื่อนย้ายมาจากแหล่งอื่น ทั้งยังปรากฏในดินแดนทางภาคใต้เพียงองค์เดียว (ศิลปะชัยชิ้นประเสริฐ, 2529, หน้า 97)

ศิลปะลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ 18-19) กลุ่มที่พบที่เมืองลพบุรี เช่น การมีแถวลายเล็ก ๆ แทรกที่กระบังหน้า ทำเป็นแนวลายกรอบสามเหลี่ยม คล้ายลายกลีบบัวแทรกซ้อนกันหรือลายซิกแซก ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ไม่เคยปรากฏในประเทศกัมพูชา ในกลุ่มพระพุทธรูปสำริดนี้จะเป็นแนวที่ห่างมากจนเห็นว่าแนวดังกล่าวเป็นเส้นพระเกศา ดังนั้นแนวเส้นขอบพระพักตร์น่าจะเป็นขอบของพระมาลาที่ซบในรัดเส้นผมและดึงไว้ด้านหลัง ส่วนแนวขอบบนเป็นขอบของเทริดที่มาครอบทับพระเกศา เพียงแต่ไม่แนบสนิทจึงเกิดช่องว่างนี้ขึ้นทำให้เห็นเป็นแนวพระเกศา พอไปปรากฏในงานสลักหินจึงมีการตกแต่งเป็นลายเส้น คล้ายกลีบบัวหรือลายซิกแซก (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2563, หน้า 34) ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอมในประเทศไทยและศิลปะพุกาม

ภาพที่ 10 พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะล้านนาทั้ง 2 องค์
ที่มา: พระธรรมเมธาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ) และ Art work of Siam

ศิลปะล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 21) ได้มีการค้นพบพระพุทธรูปทรงเทริด
ชนนิกจำนวน 2 องค์ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2554, หน้า 91) ได้กล่าวไว้ใน พระพุทธรูป
รูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย ความว่า

เนื่องด้วยรัศมีเป็นเปลวและชายสังฆาฎิที่ยาวลงมาจรดพระนาภี
พระพุทธรูปองค์นี้แสดงอิทธิพลสุโขทัยแล้ว จึงควรมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21
รูปแบบเครื่องทรงศิลปะล้านนา ประกอบด้วยเทริดชนนิก 5 ตาบ เรียงด้านหน้า
ทั้งหมด ลวดลายภายในตาบเป็นดอกโบตั๋น (ลายแบบล้านนา) ปรากฏเม็ดพระเกศกา
1 แถว ผ้ากรรเจี๊ยกที่พระกรรณเป็นรูปพัด แต่ไม่มีผ้ากรรเจี๊ยกตกลงมาปรก
พระอังสาจะเป็นลักษณะโบว์แทน โดยใช้การเกี่ยวที่หูเป็นชิ้นส่วนถอดประกอบได้
ทรงพาหุรัด จีวรทับสร้อยพระศอ ประเด็นที่คล้ายคลึงกับศิลปะปาละ คือ แผ่นตาบ
5 แผ่น และการปรากฏเม็ดพระเกศกาจำนวน 1 แถวได้กะบังหน้าของเทริดชนนิก
ส่วนประเด็นที่คล้ายคลึงกับศิลปะพุกาม ศิลปะหริภุญชัย และศิลปะบายน คือ
ขนาดตาบจากใหญ่ไปเล็ก เอกลักษณะที่แสดงความเป็นพื้นเมืองล้านนาเอง ได้แก่
ใช้ลายดอกโบตั๋นประดับตาบ เรียงตาบของเทริดชนนิกที่เรียงด้านหน้าทั้งหมด
และการครองจีวรทับลงบนสร้อยพระศอ

แสดงให้เห็นว่า พระพุทธรูปทรงเทริดชนก้านนามีความใกล้เคียงกับ ศิลปะปาละมากกว่าศิลปะพุกามและศิลปะหริภุญชัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็น การเหลือเมื่อดพระเกศาไว้ 1 แถว ซึ่งเป็นประเด็นที่ไม่พบในศิลปะพุกาม หริภุญชัย และบายัน

	อินเดีย : ปาละ	พม่า : พุกาม	กัมพูชา : ขอม
แนวความคิดเรื่องพระพุทธรูปทรงอยู่ในสภาวะสูงสุดเหนือสรรพสิ่งและคติเรื่องตรีกาย	✓		✓
พระพุทธรูปทรงเป็นจักรวาทิน	✓	✓	✓ เทวราชา
แนวความคิดเรื่องพระอาทิตย์พุทธ	✓		✓
คติเรื่องพระชมพูบดี		✓	
คติเรื่องพระศรีอาริยมตไตรย		✓	
คติเรื่อง "พระรัตนตรัยมหายาน"			✓
คติพระโฆษชยคุรุไวฑูรยประภา			✓

ภาพที่ 11 วิเคราะห์คติการสร้างของพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ 19
ที่มา: ผู้วิจัย

คติการสร้างของพระพุทธรูปทรงเครื่องก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (ภาพที่ 3) แสดงให้เห็นถึง ศิลปะแบบปาละ (อินเดีย) ประกอบด้วย คติเรื่องพระพุทธรูปทรงอยู่ในสภาวะสูงสุดเหนือสรรพสิ่งและคติเรื่องตรีกาย พระพุทธรูปทรงเป็นจักรวาทิน และคติเรื่องพระอาทิตย์พุทธ ศิลปะแบบพุกาม (พม่า) ประกอบด้วย พระพุทธรูปทรงเป็นจักรวาทิน คติเรื่องพระชมพูบดี และคติเรื่องพระศรีอาริยมตไตรย ส่วนศิลปะแบบขอม (กัมพูชา) จะมีคติเรื่องพระพุทธรูปทรงอยู่ในสภาวะสูงสุดเหนือสรรพสิ่งและคติเรื่องตรีกาย พระพุทธรูปทรงเป็นจักรวาทินหรือเทวราชา คติเรื่องพระอาทิตย์พุทธเช่นเดียวกับศิลปะแบบปาละ อีกทั้งยังมีคติเรื่อง "พระรัตนตรัยมหายาน" และคติพระโฆษชยคุรุไวฑูรยประภา จึงสันนิษฐานได้ว่า พระพุทธรูปทรงเครื่อง

ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ของศิลปะทั้งสามแบบข้างต้นนั้น ถึงแม้จะมีรูปสัณฐานที่แตกต่างกันไปบ้าง แต่คติการสร้างก็ยังคงมีความคล้ายคลึงกันในบางประการ

4. บทสรุป

ศิลปะอินเดียแบบปาละถือเป็นต้นแบบพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ ที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อศิลปะพุทกาม (พม่า) และศิลปะบายัน (กัมพูชา) ทั้งสามรูปแบบศิลปะนี้ส่งผลต่อศิลปะหริภุญชัย ศิลปะศรีวิชัย ศิลปะล้านนา และศิลปะลพบุรี ในประเทศไทย สาเหตุจากความเชื่อร่วมกัน การค้าขาย การเผยแผ่ศาสนา หรือแม้แต่สงครามก็เป็นสิ่งทำให้การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องแพร่หลายไปในหลากหลายพื้นที่ โดยเริ่มจากเข้ามาทางภาคเหนือของประเทศไทย อีกเหตุผลอาจเพราะความเชื่อเรื่องพระพุทธรเจ้าในพุทธประวัติ คติพระพุทธรเจ้าทรงเป็นจักรพรรดิแห่งจักรวาล (จักรวาทิน) อยู่เหนือทุกสรรพสิ่ง ซึ่งเป็นการเน้นย้ำถึงความเชื่อเรื่องเทวราชาเพื่อให้ระบบกษัตริย์ในสังคมแข็งแกร่งขึ้นก็เป็นได้ แต่ทว่าศิลปะแบบหนึ่งอาจนำเฉพาะคติมาสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในแบบตนเอง เช่น ศิลปะพุทกาม และศิลปะบายันที่นำคติการสร้างของศิลปะปาละมาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างความเชื่อใหม่เพื่อสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้น หรือศิลปะบางรูปแบบได้รับอิทธิพลเฉพาะรูปสัณฐานของประติมากรรม เช่น ศิลปะล้านนาที่นำเอกลักษณ์ของพระพุทธรูปแบบศิลปะปาละผ่านทางศิลปะแบบพุทกาม อีกประเภท คือ นำมาทั้งรูปสัณฐานและคติการสร้าง โดยแม้ว่าคติความเชื่อและรูปสัณฐานจะเหมือนกัน แต่ลักษณะพระพุทธรูปทรงเครื่องก็อาจแตกต่างกัน ทั้งนี้เกิดจากการตีความการผสมผสานศิลปะดั้งเดิมของตนเองที่มีอยู่เข้าไปกับลักษณะที่รับมา และการนำมาปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับบริบทศิลปะของสังคมนั้น

5. กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์ อาจารย์พิเศษรายวิชา ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย สาขาวิชาศิลปศึกษา ภาควิชาศิลปะ ดนตรี และนาฏศิลป์ศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

- กระทรวงวัฒนธรรม. (2554). *ข้อควรระวังในการใช้สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม.
- จตุพร วรวัชรพงศ์. (2549). *ที่มาของพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะขอมที่พบในประเทศไทย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศิลป์, มหาวิทยาลัยศิลปากร).
- เชษฐังค์ ดึงสัญชสี. (2558). *ศิลปะไทยภายใต้แรงบันดาลใจจากศิลปะอินเดียแบบปาละ*. กรุงเทพมหานคร: มติชน ปากเกร็ด.
- นงเยาว์ ชาญนรงค์. (2553). *วัฒนธรรมและศาสนา* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- นวลลลอบ ทิณานนท์. (2543). *ศิลปะพื้นบ้านไทย*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พระธรรมเมธาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2565). *พระทริภุชชัยบรมโพธิสัตว์*. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/Rabaeb.Thitanyano/>
- มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ. (2549). *พระพุทธรูปในศิลปะไทยสมัยต่าง ๆ*. สืบค้นจาก <http://saranukromthai.or.th/>
- ราม วัชรประดิษฐ์. (2559). *พระพุทธรูปทรงเครื่อง: เครื่องทรงเยี่ยงกษัตริยาธิราช*. สืบค้นจาก <https://siamrath.co.th/n/7117>.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2558). *รู้เรื่องพระพุทธรูป ที่มา คติความหมายศิลปกรรมทุกยุคทุกสมัย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพรส.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2554). *พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย*. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2563). *ศิลปะเขมรในประเทศไทย*. เอกสารประกอบการสอนวิชา ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย, กรุงเทพมหานคร.
- ศิลป์ชัย ชื่นประเสริฐ. (2529) *พระพุทธรูปทรงมงกุฎเทริดในประเทศไทย*. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, (7)1, 93-103.

ส.พลายน้อย. (2545). *พระพุทธรูปสำคัญในประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร: สารคดี. สรศักดิ์ จันทร์วัฒนกุล. (2551). *ประวัติศาสตร์และศิลปะแห่งอาณาจักรขอมโบราณ*.

กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

สิริรัชต์มี สิงห์สนธิ. (2563). *พระพุทธรูป : การตีความเชิงสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา*. วารสาร มจร พุทธศาสน์ปริทรรศน์, (4)1, 89-98.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2515). *ประติมากรรมขอม*. กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์. ห้องสมุด ศ.ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (ม.ป.ป.). *ฐานข้อมูลภาพ*. สืบค้นจาก <http://www.thapra.lib.su.ac.th/>

Art work of Siam. (2560). *พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะล้านนา*. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/Art-work-of-Siam-1657342637880170/>